

DOI

УДК 930.85(100)"1912/1913"

Балканські війни 1912–1913 рр. в оцінках американських дипломатів і журналістів

Тарас П'ятничук

кандидат історичних наук, завідувач етнографічного музею

Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, Кафедральна
2, 58002, Чернівці, t.piatnychuk@chnu.edu.ua

Дві короткотривалі війни, що впродовж 1912–1913 рр. відбулися на Балканському півострові, стали свого роду прелюдією та репетицією Першої світової війни. Подібно до інших міжнародних криз та конфліктів, балканські події стали ще одним предметом суперечок для великих держав, які, в кінцевому підсумку, дипломатичним шляхом вплинули на їх результати.

Чергова балканська криза не оминула увагу і Сполучених Штатів, які дедалі активніше заявляли про себе на міжнародній арені в цей період. Хоча під час вказаних подій США дотримувалися позиції нейтралітету, інформація про події на фронтах балканських воєн публікувалася на шпальтах багатьох американських газет і журналів, а також активно обговорювалася під час дебатів у Конгресі.

Низка американських дипломатів та журналістів, будучи безпосередніми очевидцями тих подій, мали змогу задокументувати побачене у вигляді спогадів, звітів чи повідомлень. В 1913 р. за сприяння Фонду американського підприємця Е. Карнегі була навіть організована міжнародна комісія, яка займалася розслідуванням військових злочинів, вчинених учасниками конфлікту щодо військовополонених та цивільних осіб, а також оцінкою наслідків конфліктів для господарства регіону. Всі ці відомості, в подальшому, слугували джерелом інформації про політичну обстановку та проблеми, які

існували в регіоні, що було немало важливим при виробленні принципів зовнішньої політики.

Аналізу залишених американськими дипломатами і журналістами звітів, свідчень та спогадів і присвячена ця стаття. Основний акцент автором зроблений на проблемах причин двох війн, їх наслідках, а також характеристиці різних учасників конфлікту.

Ключові слова: Балканські війни, раса, дипломати, Османська імперія, Балканська ліга, США.

The Balkan Wars of 1912–1913 in views of American diplomats and journalists

Taras Piatnychuk

PhD, head of the Ethnographic museum of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kafedralna 2, 58002, Chernivtsi, t.piatnychuk@chnu.edu.ua

The two short-term war that hade place during 1912-1913 in the Balkan became a preclusion and rehearsal of the First World War. Like other international crises and conflicts, the Balkan events became another subject of controversy for the great powers, who influenced on their results by through diplomacy.

The Balkan crisis didn`t escape the attention of the United States, which became active in the international arena during this period. Although the United States was neutral during these events, information about the events on the fronts of the Balkan wars was published in many America`s newspapers and magazines, and was discussed during the debates in the US Congress.

A number of America`s diplomats and journalists, who was eyewitnesses of those events, were able to document in their memoirs, reports or letters what they saw. In 1913 with the support of the America`s entrepreneur A. Carnegie was organized international commission, which had dealt with the investigation of war crimes were committed by participants of the conflict to civilians and prisoners of

war. They also gave assessment of conflict impact for the economy of the region. In the future all this data served as a source of information about the political situation and problems that existed in the region, which was very important in developing the principles of the US foreign policy for Balkan.

This article is devoted to the analysis of reports, testimonies and memoirs were left by America's diplomats and journalists. The author made the main emphasis on the problems which caused of the two wars, their consequences, and also the characteristics of the various participants in the conflict, which were described by Americans.

Key words: Balkan Wars, race, diplomats, Ottoman Empire, Balkan League, US.

Балканські війни були не лише останнім військовим конфліктом на Європейському континенті напередодні світової війни, але й своєрідним віддзеркаленням, ба навіть генеральною репетицією того, що невдовзі довелося пережити Старій Європі. Зрештою, саме з Балкан і почалася Перша світова війна.

Станом на початок ХХ ст. Балканський півострів для Європи, з одного боку, залишався чимось інакшим, протилежним до європейської цивілізації, місцем постійних конфліктів. Свого часу канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк, оцінюючи цей регіон, стверджував, що він не вартує навіть кісток одного померанського гренадера, але при цьому зазначив, що якщо в Європі колись і почнеться велика війна, то лише через якусь дурницю на Балканах (Simic 2013, 117).

З іншого ж боку, Балкани залишалися одним із тих регіонів, де перетиналися інтереси великих держав, а тому природньо, що розгортання в 1912–1913 рр. двох вій привернуло їх увагу не лише в якості пасивних спостерігачів, але й як суддів, за якими залишалося останнє слово, роль яких, зрештою, вони поклали на себе самотійно.

Ціла низка кореспондентів, військових аташе та інструкторів, а також дипломатів у якості спостерігачів перебували на фронтах, або ж при дворах тієї

чи іншої держави-учасниці. Не залишилися осторонь і представники США, які, у свою чергу, залишили спогади та власні міркування про події 1912–1913 рр. на Балканах. Їх огляд та аналіз і є метою нашого дослідження. Однак спершу варто зробити невеликий екскурс до проблеми сприйняття Балкан у США.

Навряд чи теза про те, що даний регіон для США був маловідомим, буде перебільшенням, принаймні, для більшості американців. Скажімо Вільям Дженінгс Брайян, американський політик, майбутній держсекретар США за першої каденції президента В. Вільсона, який впродовж 1905–1906 рр. здійснив навколосвітню подорож, у своїх спогадах визнавав: «Південно-Східна Європа перебуває за межами подорожей і маловідома для нас» (Bryan 1907). Цікаве свідчення, що може слугувати додатковим аргументом до нашої тези, навів у книзі «Американська громадська думка» британський журналіст Джеймс Уеллі. Ставлячи під сумнів розуміння американцями площі та протяжності кордонів балканських країн, він, в якості прикладу, згадував епізод, пов'язаний із міжнародним з'їздом суффражисток, що відбувався у червні 1913 р. в Будапешті. За декілька днів до його початку американським представникам у Бухаресті було доручено забронювати кімнати в готелі для членів з'їзду. При цьому зазначалося, що кімнати мають бути розташовані у зручному місці, недалеко від залу зібрань у Будапешті (Davenport 1914, 219–220)! Цей комічний епізод слугує яскравим свідченням про рівень знань географії Балкан в США.

Тим не менше, стверджувати, що Балканський півострів був цілковитою «terra incognita» для США теж було би помилково. Сполучені Штати встановили в різний період дипломатичні відносини з усіма країнами півострову: в 1868 р. з Грецією, в 1881 р. – із Сербією, в 1903 р. – з Болгарією, а в 1905 р. – із Чорногорією. Відповідно, США також мали тут і свої дипломатичні представництва, щоправда, доволі обмежені. Так, напередодні Першої Балканської війни, американські інтереси в Болгарії, Сербії та Румунії представляв один посол, і ще один був призначений для Греції та Чорногорії. Таку кількість можна пояснити двома чинниками. Перший – недостатній рівень

розвитку дипломатичного корпусу США. Другий – наявність пріоритетів в інших регіонах, таких як Латинська Америка чи Далекій Схід.

Загалом, що стосується урядових кіл, то сприймати Балкани можна було з різних позицій. В економічному плані, ймовірно, регіон не був досить привабливим. Так, Чарльз Френсіс, американський представник в Румунії, в одному із листів до держсекретаря США Дж. Хея у березні 1902 р. зазначав, що економіка таких країн, як Сербія, Греція, Румунія та Болгарія перебуває у кризовому стані, що, зрештою, зробило їх залежними від європейського капіталу (Francis 1902). Товарообіг між США і вказаними балканськими державами також був незначними. Зокрема, можна навести дані за 1912 р.: експорт США до Болгарії становив 174 тис. дол., а імпорту 462 тис., до Греції – 966 тис. і 3, 823 тис., до Румунії – 906 тис. і 91 тис., до Сербії та Чорногорії – 28 тис. і 695 тис. відповідно. Для порівняння, загальна сума торговельних операцій, які США здійснювали з усіма державами Європи станом на 1912 р., становила: експорту – 1, 341 млн. дол., імпорту – і 819 млн. дол. (Statistical abstract 1914, 329, 330, 333, 334).

Про політичний аспект сприйняття Балкан американською елітою досить влучно висловився американський військовий Генрі Крокер. На щорічному зібранні військових, що проходив у Вашингтоні 30 квітня 1909 р., він недвозначно вказував, що «Південно-Східна Європа загрожує миру в усьому світі» (Crocker 1909, 6). Проблемою, яка могла порушити цей мир і розпалити вогнище масштабної війни, на його думку, були невирішене «східне питання» і подальша доля молодих балканських держав (Crocker 1909, 7).

Звісно, може виникнути думка, що ці два епізоди були лише одиничними випадками і не дають змоги створити цілісної картини щодо місця Балканських країн в американській зовнішній політиці в період до Першої світової війни. Однак, якщо проаналізувати зміст опублікованих звітів і листувань американських дипломатів, можна помітити, що у порівнянні з іншими країнами Європи матеріали, що стосуються балканських держав, фігурують досить рідко. Виняток становить лише Османська імперія.

Дипломатичні відносини між США та Туреччиною були встановлені ще в 1831 р. На відміну від малих держав Балканського півострова американські інтереси в Османській імперії представляв окремий посол. Однак, саме сприйняття цієї східної держави в Сполучених Штатах, зрештою, як і будь якої імперії (за винятком Британської), було негативним, а відносини між обома країнами – доволі напруженими. Так, в 1883 р. на території Османської імперії було вбито двох американських місіонерів, що, зрештою, було далеко не поодиноким випадком. Періодичні протести, які уряд США висловлював з цього приводу результатів не давали (Doenecke 1981, 162). Таким, доволі суперечливим, виглядає місце Балкан в зовнішній політиці США.

Розгортання військових дій між Балканською лігою та Османською імперією привернуло увагу і США, які одразу ж оголосили про свій нейтралітет у конфлікті. Як було вже зазначено, частина американців стала безпосередніми учасниками чи просто очевидцями цих подій, занотувавши побачене у спогадах і журнальних статтях. Пізніше, по завершенню конфлікту, в США почали виходити навіть наукові праці, присвячені безпосередньо війнам 1912 –1913 рр., або ж зачіпаючи їх у контексті історії Балкан.

Серед американських дипломатів, які були безпосередніми очевидцями двох Балканських війн і залишили про це задокументовані свідчення, слід назвати Джейкоба Шурмана та Вільяма Рокхіла. Ще двоє, Чарльз Вопічка та Генрі Моргентгау, хоча й обіймали відповідні дипломатичні посади вже по завершенню другої Балканської війни, але, тим не менше, у своїх спогадах також не оминули цей епізод історії півострова.

З-поміж згаданих постатей, в першу чергу, варто зупинитися на Джейкобі Шурмані, котрий в 1912–1913 рр. виконував обов'язки посланця США в Греції та Чорногорії, а відтак мав змогу перебувати при монарших дворах вказаних держав, спілкуватися із цивільними та військовими високопосадовцями. Свій погляд на причини, перебіг та наслідки Балканських війн Шурман виклав в однойменній книзі, що вийшла по їх завершенні й витримала декілька перевидань.

Балканські війни Шурман характеризував як доленосні події не тільки для самого півострова, але й для всієї Європи. На думку американського дипломата, зміни, що відбулися на політичній карті Європи після їх завершення стали не лише приводом, але і найголовнішою з усіх причин, які вкинули світ у вихор світової війни (Schurman 1916, XVII). Таке твердження він аргументував незадоволенням підсумками конфлікту, як самими його учасниками, так і великими державами. Зокрема, ослаблення Болгарії і втрата нею частини завойованих територій, неспроможність Сербії отримати вихід до моря, а також невдоволення з боку Австро-Угорщини розширенням кордонів Сербії. Для Дунайської монархії будь-яке посилення Сербії, будь-яке її розширення, особливо у бік Адріатики, становило серйозну загрозу. Велика Сербія могла б стати тим магнітом, який притягував до себе слов'янських підданих Габсбургів. Окрім того, розширення Сербії завадило Австро-Угорщині здобути вихід до Егейського моря шляхом експансії в Македонії. Відтак, Шурман робив висновок, що «Війну, оголошену Австро-Угорщиною Сербії (28 липня 1914 р. – автор) слід розглядати, деякою мірою, в якості спроби звести нанівець, в інтересах першої, величезні переваги, отримані Сербією і побічно Росією внаслідок Балканських воєн» (Schurman 1916, 11–12). Албанію Шурман взагалі розглядав в якості порохової діжки, яка була закладена із самого свого створення.

В чому ж була причина конфлікту, по завершенню якого мало-хто був повністю задоволений результатом? Аналізуючи роботу Шурмана, можна виділити три таких причини, пов'язаних між собою: османське панування, македонська проблема, а також позиція великих держав. Саме в Османській імперії дипломат вбачав одну із головних причин проблем, які існували на Балканах. Після підкорення півострова османи нічого не зробили для своїх підданих, до яких ставилися з презирством, вимагаючи при цьому лише данини і здійснюючи грабежі. В османському розуміння завдання їх урядування полягало у зборі данини з підкорених і утриманні їх у покорі, протиставляючи один одному (Schurman 1916, 6). «Ці народи були повністю підкорені і навіть їх

національна свідомість була знищена століттями мусульманської нетерпимості, поганим управлінням, тиранією та жорстокістю» (Schurman 1916, 8), – констатував Шурман. В чому ж полягала ця проблема? Вочевидь, у слабкому рівні розвитку, відсутності дисципліни, політичного життя та досвіду. Балканські країни, за висловом Шурмана, були уражені тією ж «гострою хворобою», що і решта Європи, але хронічно. Хвороби, при якій панує дух розбрату, кожен виступає сам за себе, не звертаючи уваги на інших, а політикою тієї чи іншої країни керує лише інстинкт національного егоїзму та жадоби (Schurman 1916, XXXVI). Простіше кажучи, прагнення молодих держав реалізувати свої національні проекти, моделями для яких слугували Італія та Німеччина. Досягнути цього мирними цілями було не можливо.

Македонське питання було не менш важливим чинником у розв'язанні війни в 1912 р. За висловом Шурмана «...з огляду на своє положення та населення, (Македонія – автор) мала бути магнітом для звільнених християнських народів Балкан» (Schurman 1916, 30). Характеризуючи ситуацію в регіоні, Шурман, як і більшість представників тогочасної західної політичної еліти, підходив з позицій соціал-дарвінізму та расової теорії. Він стверджував, що визначити приналежність населення в Македонії до якоїсь конкретної раси неможливо, ані за фізичними ознаками, ані за мовними. Османи ж розрізняли жителів регіону за релігійною ознакою, а тому раса і релігія тут виступає одним цілим. При цьому Шурман констатував, що раса в цій частині світу може бути змінена так само легко, як і релігія. «Македонянин може бути сьогодні греком, завтра болгариним. А після завтра – сербом» (Schurman 1916, 30), – писав Шурман з цього приводу. Відтак, проблема полягала в тому, що три балканські держави (Сербія, Греція та Болгарія) претендували на цю територію. То ж не дивно, що коли турки намагалися придушити заворушення в Македонії за допомогою сили – балканські держави розпочали війну.

Що стосується великих держав, то їх вину Шурман вбачав у недолугій політиці. Берлінський Конгрес, на думку американського дипломата, завдав нищівного удару національному проекту Болгарії – об'єднання всіх болгар в

межах однієї держави. Шурман зазначав, що входження Македонії до складу Болгарії, як передбачалося Сан-Стефанською угодою, було б кращим варіантом для християн та мусульман регіону. Берлінський конгрес, у свою чергу, прирік їх всіх на подальший турецький гніт. Більше того, європейські держави так нічого і не зробили щоб змусити Османську імперію провести реформи в Македонії, передбачених конгресом (Schurman 1916, 30–31).

Ми не зупинятимемося на розгляді подій на фронтах двох війн, оскільки для достовірного їх висвітлення одного дослідження явно замало. До того ж спогади дипломатів не містять докладного їх аналізу з огляду на те, що всі воюючі сторони намагалися тримати в таємниці дислокацію військ та розгортання операцій. Задля цього на лінію фронту навіть не допускали іноземних кореспондентів. За свідченням Герберта Гіббона, американського журналіста, який перебував під час конфлікту на Балканах: «Ніколи ще в історії світ не перебував у такому повному невіданні щодо дій армій» (Gibbons 1917, 281). Обмежимося, натомість, лише їх загальною оцінкою, яку дав Шурман у своїй праці. Американський дипломат високо оцінив зусилля молодих балканських країн та успіхи, досягнуті на фронтах війни. Особливий наголос він зробив на ролі Болгарії, зазначивши, що звістка про блискучі перемоги її армії вразила всю Європу. «Країна, яка всього лише тридцять п'ять років тому була маловідомою і пригнобленою провінцією Туреччини в Європі, тепер подавляє армії Османської імперії у блискучих перемогах» (Schurman 1916, 55).

Вагомою була і роль, яку відіграла у Першій Балканській війні Греція. Саме грецький флот, здійснюючи атаки на турецькі кораблі, не лише паралізував торгівлю, але й завадив османам перекинути підкріплення з Малої Азії (Schurman 1916, 52). Згадуючи сербів, Шурман відзначив, що їх перемоги стали відплатою за поразку на Косовому полі. Чорногорські ж солдати нанесли перший удар у цій війні (Schurman 1916, 53).

Загалом же, віддаючи належне зусиллям союзників, Шурман вважав історичною справедливістю вигнання Османської імперії з Європи руками самих балканських союзників (Schurman 1916, 8).

Якщо Шурман із захопленням ставився до результатів Першої Балканської війни, то Другу він вважав абсолютно безглуздою і братовбивчою. Її причинами, на думку дипломата, були егоїстичні устремління балканських держав. Напевно найбільшу вину серед них він покладав саме на Болгарію. Попри справедливість болгарських претензій на землі Македонії, вже зайняті грецькими та сербськими військами, Шурман вважав це повним безумством. «Війна – це гра безжалісних приватних інтересів, – стверджував Шурман, – Болгарія, яка скористалася зброєю, тепер змушена сплатити штраф. Її втрати збагатили всіх її сусідів» (Schurman 1916, 116). Як і у випадку з Першою, серед причин Другої Балканської війни він також вбачав політику європейських держав, які не дозволи Сербії та Чорногорії повністю реалізувати свої прагнення і змусили шукати територіальну компенсацію в іншому регіоні, але вже за рахунок Болгарії. Ще одним їх огріхом була Албанія, яку Шурман вважав штучним утворенням із неприродними кордонами і різнобарвним населенням. «Я вважаю сумнівним те, що албанці за найсприятливіших зовнішніх обставин в даний час мають право на створення і збереження незалежної держави. Їх доля настільки пов'язана з амбіціями деяких великих держав, що експеримент не має шансів...» (Schurman 1916, 131), – зазначав з цього приводу дипломат.

Даючи загальну оцінку становищу балканських держав після завершення двох війн, Шурман стверджував, що вони всього лише пішаки великих держав, які несуть пряму відповідальність за ті умови, що існують на Балканах. В тому разі, якщо балканським державам дозволять самостійно вирішувати їх справи, подальші відносини між ними, засновані на спільних інтересах, будуть існувати, що, зрештою дозволить зберегти мир. Єдиною загрозою цьому є втручання великих європейських держав (Schurman 1916, 126).

Інший американський дипломат, який представляв інтереси США в Османській імперії в 1911–1913 рр. – Вільям Рокхіл, автор доктрини «відкритих дверей», яку США намагалися реалізувати в Китаї. Листи та звіти Рокхіла, якими він обмінювався з держсекретарем США, не зачіпають держав

Балканської ліги і стосуються лише взаємин між США та Османською імперією в період війни. Аналіз їх змісту свідчить про дипломатичне загострення, яке виникло між двома країнами. Його причиною стала конфіскація османським урядом коней та автомобілів працівників американського посольства та американських громадян, які перебували на території імперії. Дещо пізніше турками були реквізовані і будинки американців. Численні ноти протесту, які з цього приводу висловлював уряд США через свого повіреного, не мали бажаного ефекту. Султанський уряд лише зазначив, що будь-які компенсації щодо реквізованої власності будуть здійснюватися лише по завершенню війни.

Трохи більше відомостей про події на Балканах в період двох війн залишив Чарльз Вовічка, який з 1913 р. обіймав посаду посла США в Сербії, Болгарії (до 1918 р.) та Румунії (до 1920 р.). Ч. Вовічка також був автором книги «Секрети Балкан», в якій він виклав свої міркування і враження від країн, в яких перебував із робочим візитом.

Вовічка не поділяв думку своїх сучасників, що балканські народи були природними порушниками спокою в Європі. Навпаки, він вважав їх жертвами зовнішніх обставин. «Завдяки своїм природнім ресурсам та географічному положенню Балканський півострів завжди був привабливим призом, котрий можна було здобути шляхом завоювання» (Vopicka 1921, 1), – зазначав Вовічка. Наслідком цього було те, що Балкани впродовж всієї своєї історії зазнавали вторгнень та спустошень більше, аніж будь-який цивілізований регіон на світу. Найбільших плюндрувань балканські народи зазнали внаслідок турецького завоювання. При цьому європейські народи, знаючи про умови, в яких перебували жителі Балкан, впродовж століть не здійснювали жодних зусиль для того, аби якось змінити ситуацію (Vopicka 1921, 10). В цьому випадку американський дипломат дещо перебільшує, не беручи до уваги спроб католицьких країн організувати відсіч турецькій експансії (згадати хоча б хрестові походи 1396 р. і 1443–1444 рр.), а також численні війни, які вела з Османською імперією Священна Римська імперія та її союзники, об'єднані пізніше у Священну лігу. Єдиною зі згаданих Вовічкою держав, що спробувала

змінити ситуацію, була Російська імперія, яка в 1877 р. розпочала війну проти Туреччини.

Більш переконливо виглядає аргументація американського дипломата щодо причин такої ситуації на Балканах. Її він вбачав у політичній апатії, спричиненій побоюванням того, що котрась із держав занадто зміцнить свої позиції за рахунок турецької території (Voriska 1921, 10). Але, знову ж таки, описана ситуація була характерною вже для XIX ст., коли великі європейські держави намагалися підтримувати баланс сил і не допустити розподілу Османської імперії якоюсь конкретною державою. Для XV–XVII ст., про який згадував американський дипломат, це не було характерно.

Першу Балканську війну Вовічка розглядав в якості спроби Сербії, Чорногорії, Болгарії та Греції виправити ту ситуацію, яку століттями ігнорували великі європейські держави. Однак втручання останніх, в першу чергу – Австро-Угорщини, не дало можливості балканським народам повністю реалізувати свої прагнення. Зокрема, створення Албанії зруйнувало Балканську лігу, адже завадило Сербії отримати порт на Адріатичному морі, необхідного країні для економічного процвітання (Voriska 1921, 16, 31). Незадоволеною залишилася і Болгарія, яка втратила завойовані території і лише чекала сприятливої нагоди для помсти. З огляду на це, Вовічка стверджував, що Балканський півострів по завершенню двох війн нагадував вулкан, котрий міг вибухнути в будь-який час (Voriska 1921, 32).

Ще один американський дипломат, про якого варто згадати – Генрі Моргентау, посол США в Османській імперії в 1913-1916 рр. Подібно до Вовічки, він також обійняв свою посаду вже по завершенню бойових дій на Балканах, але не міг оминати увагою цей конфлікт. Зокрема, у своїй книзі «Історія посла Моргентау» він згадував про Балканські війни як про подію, яка створила стратегічну загрозу для Австро-Угорщини та заблокувала шлях для Німеччини на Схід. Цією загрозою була Велика Сербія, а тому обидві імперії прагнули ліквідувати цю державу. Саме на такий результат вони сподівалися під час Балканських воєн і, на думку Моргентау, саме тому вони нічого не

зробили для того, аби не допустити розгортання конфлікту. Німеччина і Австро-Угорщина сподівалися, що Османська імперія розгромить Сербію, однак результат був прямо протилежний. Сербія вийшла з конфлікту сильнішою, аніж була. Зрештою Моргентау, оперуючи інформацією щодо настроїв серед австрійських дипломатів, дійшов висновку, що Бухарестський мирний договір, який завершив Другу Балканську війну, став прямою причиною світової війни. На його думку вона відбулася б у будь-якому випадку, навіть, якщо б вдалося уникнути сараєвського вбивства (Моргентау, 2009).

Значна увага до Балканських війн була приділена американськими журналістами. Тодішня американська преса рясніла заголовками про події на Балканах та інформацією про перекроювання державних кордонів. Деякі журналісти присвятили Балканам окремі розділи в книгах, на аналізі яких варто зупинитися.

З-поміж них найбільш докладно описав Балканські війни Герберт Гіббон, який об'їздив всі країни Балканського півострова. Свої враження та міркування він виклав у праці «Нова мапа Європи», опублікованій в 1914 р. Для Гіббона Балканські війни були прямим наслідком європейської дипломатії та суперництва між великими державами, які, граючи одна проти одної, намагалися використовувати балканські країни в якості своїх пішаків (Gibbons 1917, 163, 168). Розгортання ж Першої світової війни, на думку американського журналіста, безпосередньо було спричинено саме підсумками Балканських воєн (розширення кордонів Сербії в Македонії) (Gibbons 1917, 163, 179).

На відміну від інших згаданих сучасників, Гіббон, мабуть, єдиний, хто висловлював співчуття до Османської імперії. Він вказував на важке матеріальне становище, в якому опинилися турецькі солдати (брак продовольства, амуніції, провіанту, озброєння та коней для транспортування). «Солдати не знають за що вони воюють. Немає ентузіазму», – вказував Гіббон (Gibbons 1917, 163, 179).

Він наводив різкий контраст у сприйнятті війни підданими країн Балканської ліги та Османської імперії. Так, у випадку відмови від війни, кабінети всіх балканських держав пішли б у відставку – настільки сильними серед їх населення були войовничі настрої. В Османській імперії можна спостерігати діаметрально протилежну картину. Значна маса населення була, якщо і не вороже налаштована до турків, то принаймні байдуже сприймала війну (Gibbons 1917, 282). В столиці ситуація була не набагато кращою. Від початку війни жителі Стамбула, як християни, так і мусульмани, виказували абсолютну байдужість до результатів битв. Не змінилася ситуація і тоді, коли болгарські війська наступали в напрямку столиці. «Купівля і продаж відбувалися як і зазвичай. Добровольців для оборони було мало, хоча кафе були переповнені, а театри і танцювальні зали працювали на повну силу», – зазначав Гіббон (Gibbons 1917, 305). 1913 рік він порівнював із роком падіння Східної Римської імперії.

Розгортання Другої Балканської війни, як і решта американських кореспондентів, Гіббон хоча й пов'язував із втручанням великих держав, тим не менше, більшу вину покладав на самі балканські країни. Столітня ненависть і расове суперництво, що існували між Грецією, Сербією та Болгарією, зумовили конфлікт, а від так – їх союз від самого початку його формування не міг бути довготривалим (Gibbons 1917, 319).

Разом з тим Гіббон намагався об'єктивно оцінювати всі сторони конфлікту. Зокрема, аргументуючи позицію Болгарії напередодні Другої Балканської війни, він зазначав, що їх основна мета знаходилася в Македонії, а не у Фракії. «Варто дивуватися, що опісля блискучих перемог їх (болгар – автор) охопило божевілля... коли вони побачили, що мрії всього життя ось-ось мають зникнути», – задавався питанням Гіббон (Gibbons 1917, 282).

Позицію Сербії та Греції журналіст також намагався раціонально пояснити. Їх союз був продиктований необхідністю протистояти можливій гегемонії Болгарії на Балканах, а також загрозою втрати більшості завойованих територій (Gibbons 1917, 324).

Що стосується Румунії, то її втручання у конфлікт Гіббон не розглядав в якості акту віроломства. Навпаки, він виправдовував такий крок необхідністю, по-перше, отримати територіальні відшкодування за війну 1877–1878 рр., а, по-друге, підтримувати баланс сил на Балканах, не даючи іншим державам встановити свою гегемонію за рахунок послаблення інших. Така політика Румунії, за твердженням Гіббона, була аналогічною тій, яку великі держави Європи провадили з XVI ст. (Gibbons 1917, 339).

Щодо наслідків війни, то журналіст стверджував, що ними ніхто не був задоволений. Що стосується самого населення Македонії, то на думку Гіббона, воно, незалежно від раси та віросповідання, вочевидь, раділо б поверненню до османського правління періоду Абдул Хаміда (Gibbons 1917, 348).

Декілька цікавих статей, безпосередньо присвячених Балканським війнам, були опубліковані у популярному в США періодичному журналі «Northern American Revive». Зокрема, на увагу заслуговують дві статті американського журналіста болгарського походження Светозара Тонджорова, кореспондента газети «New York Evening Mail». Причини Балканський війн Тонджоров виводив ще від Берлінського конгресу, який він вважав безпосередньою причиною кризи 1912 р. Зусиллями Бісмарка та Дізраелі частина балканських територій залишилася у складі Османської імперії (Tonjoroff 1912, 721).

Для Тонджорова початок кризи 1912 р. носив гуманітарний характер, спричинений подіями в Македонії. Він стверджував, що спершу балканські держави вимагали лише проведення реформ, які Османська імперія, відповідно до умов Берлінського конгресу, зобов'язалася провести на підконтрольних їй територіях. І лише після відмови від цього, після початку терору в Македонії, проблема почала набувати територіального характеру. Протистояння, що розгорнулося між Балканською лігою та Османською імперією, Тонджоров розглядав через призму расового та цивілізаційного протистояння. «Це було відновлення старого конфлікту між Європою та Азією, який Карл Мартел вів на рівнині Тура (Пуатьє – автор), який росіяни вели впродовж трьохсот років монгольського панування і в наші дні на Ялу, у Порт-Артурі, на водах Цусіми»,

– зазначав він. Болгарії в цьому конфлікті журналіст відводив особливу роль, порівнюючи її з колоніальними європейськими державами та США: «Болгарський вартовий... під стінами Адріанополя, без сумніву, відображає марш європейського прогресу проти нерухомості Азії, як це робить американський армійський хірург в його зусиллях викоринити чуму на Філіппінах» (Tonjoroff 1912, 729).

Розгортання другої війни змусило Тонджорова дещо змінити свої погляди і зменшити ентузіазм щодо майбутнього Балкан. Якщо в період Першої Балканської війни він прославляв спільні зусилля балканських країн, то під час Другої – навпаки, розмежовував їх вклад у спільну перемогу. Він прямо вказував, що Болгарія відіграла основну роль в розгромі Османської імперії, в той час як її союзники вирішували питання другого плану, ліквідовуючи локалізовані турецькі війська (Tonjoroff 1913, 633).

Причинами війни Тонджоров вбачав, з одного боку, у заздрощах союзників Болгарії, а з іншого – у втручанні європейських держав (Австро-Угорщини, Німеччини та Італії), які, на його думку, посіяли розбрат серед балканських союзників, створивши Албанську державу (Tonjoroff 1913, 630, 633-634). Оцінюючи наслідки війни, журналіст вказував, що Бухарестський мирний договір наніс сильний удар по майбутньому Болгарії, створивши другий Ельзас-Лотарингію. Відтак, в найближчих пів століття має розгорнутися Третя Балканська війна, яка стане логічним продовженням Другої (Tonjoroff 1913, 638–639). В цілому ж, твердження Тонджорова хоча й виглядають доволі цікавими, проте не відзначаються об'єктивністю, особливо при характеристиці Другої Балканської війни.

Інший американський журналіст, Стефен Бонсал (після завершення світової війни виступав в ролі радника Вудро Вільсона по балканським питанням), опублікував у грудні 1912 р. статтю під назвою «Американський погляд». Він характеризував Балканський півострів як найбільш неприємне місце для проживання, а війна для цього регіону була звичною справою (Bonsal

1912, 731–732). З цього випливає, що Перша Балканська війна була цілком закономірний і невідворотним явищем.

На відміну від Светозара Тонджорова, в 1912 р. він дивився досить скептично на міцність Балканської ліги, вказуючи, що «Ані серб, ані болгарин, ані грек не схильні погоджуватися на будь-які кордони для їх царств, які вони бажають відновлюють, аніж на ті, що існували в часи їх найвищої могутності» (Bonsal 1912, 736). Відтак, на думку Бонсала, подальше зіткнення між союзниками було очевидним.

Водночас, журналіст стверджував, що уроки військових кампаній Балканських воєн, в першу чергу – Адріанопольської, мають бути детально вивчені в США. Цю тезу він аргументував зростанням напруги у світі і необхідністю для США бути готовими захистити свої міста та національні багатства (Bonsal 1912, 738).

На увагу заслуговує й робота Лотропа Стоддарда «Расові відносини в Європі», яка побачили світ в 1924 р. Книга написана на основі власних спостережень і міркувань журналіста і слугує яскравим прикладом домінування в тодішньому американському інтелектуальному середовищі расистських ідей. Відповідно, Стоддард розглядає всю історію Європи і Балкан через призму суперництва рас. Саме расовий фактор він вважав визначальним у різних справах. Зокрема, Балкани Стоддард характеризував як «дикий схід Європи», політичний центр шторму, де неодноразово виникали і виникатимуть конфлікти. Саме географічне положення, на його думку, сприяло цій обставині, адже, з одного боку, півострів розділений гірськими смугами на дрібні регіони, що аж ніяк не сприяє його політичній єдності. З іншого боку, Балкани, відмежовані горами і річками від решти Європи, і, водночас, відкриті для азійських вторгнень. Наслідком частих таких вторгнень стало змішання різних рас, мов та культур і, замість того, щоби досягнути єдності, Балканський півострів став ще більш роз'єднаним і нестабільним (Stoddard 1924, 201–202).

Цієї ситуації не вдалося змінити і османам, яких Стоддард назвав найстрашнішими завойовниками. Журналіст вважав, що вони не змогли

повністю нав'язати своїм християнським підданам ані іслам, ані турецьку мову. Натомість наслідком їх завоювання стало лише знищення найкращих представників населення півострова. А тому й не дивно, що після того, як османи були витіснені, а балканські держави вибороли свою незалежність, народи регіону знову повернулися до свого звичного життя. «Вони (жителі Балкан – автор) пам'ятають лише своє славне минуле, і кожен з них рішуче налаштований, аби оживити його. Однак, це зробить неминучим відновлення старих суперечностей...» (Stoddard 1924, 205), – вказував Стоддард. Кожна із балканських держав претендувала на територію, яка колись, до османського завоювання, по черзі входила до імперій балканських народів. Найбільшим яблуком розбрату в цих суперечностях, на думку Стоддарда, була саме Македонія, яка утворювала своєрідне расове перехрестя, де сходилися всі народи (Stoddard 1924, 217). Розрубати цей гордіїв вузол можна було лише мечем.

Самі Балканські війни стали прямим наслідком всіх цих суперечностей і, водночас, кульмінацією боротьби балканських народів з турками. Щоправда, в цьому випадку Османська імперія виступала єдиним знаменником, що їх об'єднувало – спільним ворогом. Як тільки цей ворог зник, балканські держави знову розпочали боротьбу між собою, підсумком чого за висловом Стоддарда стало «розграбування і приниження Болгарії, провідної країни Балкан» (Stoddard 1924, 207).

Загалом же, даючи характеристику різних балканських народів, Стоддард явно виказував свою симпатію Болгарії. Зокрема, у своїй статті «Болгарські мрії про імперію», виданій ще в 1915 р., він заперечував тезу про те, що саме Болгарія є винуватицею Другої Балканської війни. Наступ, який болгарські війська розпочали 29 червня 1913 р., був лише політичним маневром, спрямованим на те, аби зайняти спірні македонські території. Греція та Сербія, зрозумівши наміри, вжили контрзаходів, що, зрештою, і спричинило нову війну. Відтак, версія про раптову атаку болгарських військ на сербські та грецькі підрозділи була, на думку Стоддарда, нічим іншим, як пропагандою її

ворогів (Stoddard 1915, 252). Попри те, що Болгарія, опинившись в невідному положенні, все ж могла здобути перемогу. Перемозі у війні стало на заваді лише втручання Румунії, яку, за твердженням Стоддарда, підштовхнула до цього Російська імперія (Stoddard 1915, 252).

Аргументуючи це твердження, журналіст вказував, що з позиції дипломатії відбувся колапс, однак не відбулося воєнної катастрофи. Болгарська армія вийшла з кризи незнищеною, з високим бойовим духом і військовим спорядженням. Країна не була «розчавленою» і лише готувалася до того, аби знову розпочати боротьбу за кращої нагоди (Stoddard 1915, 252). Такі оцінки, дані Стоддардом, виглядають дещо перебільшеними, адже Болгарська армія зазнала значних втрат під час Першої Балканської війни. Зокрема, 14 тис. болгар полягло в бою, 19 тис. померло від хвороб, а ще 50 тис. отримали поранення (Hall 2000, 135). Фінансові витрати Болгарії становили 1,3 млрд франків (для порівняння, Греція витратила 467 млн, Сербія 590 млн) (Hall 2000, 138). З огляду на наведені дані можна стверджувати, що навіть якби ані Румунія, ані Османська імперія (про неї чомусь журналіст не згадав) і не вступили у війну, Болгарія все одно не змогла б здобути перемоги у Другій Балканській війні.

Загалом, багато в чому оцінка та описи американських дипломатів та послів були відмінними, а подеколи навіть суперечили один одному. Мабуть Балканський півострів так і залишився для них не до кінця зрозумілим регіоном із «напівцивілізованим населенням». Однак, попри дискусійність деяких положень, в одному їхні погляди збігалися, а саме в питанні причин Балканських воєн. Серед таких вони називали османське панування, ворожнечу між балканськими народами, яка своїм корінням сягала ще доби Середньовіччя й пояснювалася американцями як прояв расового протистояння, і, нарешті, політика великих європейських держав, яка вкинула балканські народи у вихор війни. Зрештою, саме Балканські війни, а точніше, невирішені ними старі і породжені нові суперечності, стали, на думку американських дипломатів і журналістів, безпосередньою причиною Першої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Bryan, W. J. The Old World and Its Ways. URL: www.gutenberg.org/files/45376/45376-h/45376-h.htm#Page_385 (Date of the application 30.06.2021) (In English).

Bonsal, S. 1912. An American View. *The North American Review*, Vol. 196, №, 685, p. 731–739 (In English).

Crocker, H.G. 1909. The situation in Southeastern Europe. Washington, Byron S. Adams, 20 p. (In English).

Davenport, J. W. 1914. American Public Opinion. London, Chapman & Hall, Ltd. 274 p. (In English).

Doenecke, J. D. 1981. The Presidencies of James A. Garfield & Chester A. Arthur. Lawrence, Regents Press of Kansas, 244 p. (In English).

Gibbons, H. A. 1917. The New Map of Europe: 1911-1914: A Study of Contemporary European National Movements and Wars. New York, The Century Co., 418 p. (In English).

Hall, R. C. The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War. 2000. London and New York. 196 p. (In English).

Letter of Mr. Francis to Mr. Hay. March 10, 1902. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1902/d837> (Date of the application 30.06.2021). (In English).

Morgentau, G. 2009. Tragediya armyanskogo naroda. Istoriya posla Morgentau. [The tragedy of the Armenian people. Ambassador Morgenthau's Story]. URL: <https://www.e-reading.life/book.php?book=1007133> (Data obrashcheniya 30.06.2021). (In Russian).

Моргентау, Г. 2009. Трагедия армянского народа. История посла Моргентау. URL: <https://www.e-reading.life/book.php?book=1007133> (Дата обращения 30.06.2021).

Schurman, J. G. 1916. The Balkan wars 1912-1913. Princeton, Princeton University Press, 140 p. (In English).

Simic, P. 2013. Balkans and Balkanisation: western perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission's reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996. *Journal of International Affairs, Volume 18, Issue 2*, p. 113 – 134. (In English).

Statistical abstract of the United States: 1913 thirty-sixth number. 1914. Washington, Government Printing Office, 720 p. (In English).

Stoddard, L. 1915. Bulgaria's Dream of Empire. *The century illustrated monthly magazine. New York, The Century Co.*, p. 251-258. (In English).

Stoddard, L. 1924. Racial realities in Europe. New York, Charles Scribner`s Sons, 252 p. (In English).

Tonjoroff, S. 1912. The War in the Balkans. *The North American Review, Vol. 196, № 685*, p. 721-730. (In English).

Tonjoroff, S. 1913. Bulgaria and the Treaty of Bucharest. *The North American Review, Vol. 198, № 696*, p. 630-639. (In English).

Vopicka, C. J. 1921. Secret of Balkans: Seven Years of a diplomatist's life in the storm centre of Europe. Chicago, Rand Mchally & Company, 330 p. (In English).

Дата подання статті у редакцію – 01.07.2021 р.